

районов // Концепция ВНИИ теории архитектуры и градостроительства. – М.: ВНИИТАГ, 1991. – 149 с.

4.Апатенко Т.Н. Проблемы сохранения и обновления исторически сложившейся городской среды // Междунар. науч.-практ. сб. – М.: МИКХиС, 2003. – С.15-18.

Получено 29.10.2009

УДК 72.00 : 72.01

Н.І.КРИВОРУЧКО, канд. архіт., І.М.ПЕТРОВИЧ, О.С.ГРЕБЕННИК
Харківська національна академія міського господарства

МЕТОДИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗАГАЛЬНОМІСЬКОГО ЦЕНТРУ ВЕЛИКИХ ТА НАЙБІЛЬШИХ МІСТ

Розглядається питання використання методів наукового дослідження при реконструкції загальноміського центру крупних міст від початку першої індустріальної революції до теперішнього часу. На основі теоретичного і практичного досвіду розкриваються універсальні і специфічні підходи до рішення даного питання. Як практична модель пропонується варіант реконструкції одного з кварталів центру м.Харкова.

Рассматривается вопрос применения методов научного исследования при реконструкции общегородского центра крупных городов от начала первой индустриальной революции до настоящего времени. На основе теоретического и практического опыта раскрываются универсальные и специфические подходы к решению данного вопроса. В качестве практической модели предлагается вариант реконструкции одного из кварталов центра г.Харькова.

The problem of application of methods of scientific researches for reconstruction of centers of large cities from the beginning of the first industrial revolutions to the present time is examined. On the basis of theoretical and practical experience the universal and specific approaches to solving the problem under consideration are suggested. The model of reconstruction of one of the quarters of Kharkov city center is used as a practical example.

Ключові слова: цілісність, системний аналіз, принцип спадкоємності, середовище як феномен.

Реконструкція міст, а тим паче, загальноміського центру є однією з найскладніших проблем сучасного містобудування і актуальність даного питання лежить у площині, по-перше, постійного динамічного процесу забудови центру, по-друге, у перевтіленні й оновленні сформованої десятками і сотнями років центральної частини міста для корінного покращення життєдіяльності населення.

За період масової забудови периферії міста не велась комплексна реконструкція міського центру, за винятком загальноміських та адміністративних комплексів. Не відновлювалися історичні забудови або відновлювалися з втратою автентичності об'єктів і середовища, що призвело до втрати пам'яток архітектури національного та світового значення.

У більшості великих, крупних і найкрупніших міст України по-

гіршення екологічної ситуації оцінюється як критичне. До промисловості, як головного фактора забруднення, додалося забруднення автотранспортом, особливо це стосується східного промислового регіону України.

Загострюються соціальні протиріччя: динамічними темпами збільшується щільність забудови центральних кварталів, фонова рядова забудова з них витісняється. Можна помітити вирази соціальної диференціації районів міста на багаті та бідні, престижні та непрестижні. Майже в усіх обласних центрах України спостерігається виникнення симптомів етнічних районів та інших видів міської стратифікації, відчуження охоронних зон міста та передмістя.

На фоні цих негативних тенденцій сприйняття міста та міського центру як цілісної структури неможливо. Психологи, культурологи, медики, філософи, архітектори та ін. відзначають негативний вплив цих факторів. Останнім часом ця проблема набула виразу як «синдром великого міста». І якщо ці питання дуже загострено відчуються в таких містах, як Москва, Санкт-Петербург та ін., то для міст України таких, як Харків ці проблеми тільки набувають своєї ваги.

В силу цих різноманітних проблем та ускладнення чинників, що впливають на результативність планувально-просторового рішення такого містобудівного об'єкту, як центр міста, та динамізм їх перетворень, що за останні десятиліття надзвичайно посилюється, необхідно залучення багатьох наук для прогнозування цих складних процесів. Наукові дослідження, в основі яких покладено принцип проблемного аспекту, набувають міждисциплінарного напрямку. Такий підхід відповідає кардинальним зрушенням у науці, бо на зміну монодисциплінарному пізнанню (сутність прихована у предметі) прийшов проблемно-міждисциплінарний підхід (сутність у зв'язках та відносинах). Питання зв'язків та відносин формує стратегічні питання прогнозування містобудування як по горизонталі – планувально-композиційні, просторові, інфраструктурні та мережні, так і по вертикалі – законодавчі, планувально-регулювальні, кадастрові та ін., і виводять на основне завдання містобудування – формування високоякісного середовища для життєдіяльності населення в умовах сталого розвитку міст [1].

Усвідомивши загальні проблеми сьогодення, основне завдання концептуально полягає у подоланні названих кризових явищ і розробці нової національної доктрини України в області містобудування на XXI ст. Але для цього треба розуміти гуманітарний зміст і демократичну суть необхідних перетворень.

Які методи наукових досліджень можуть бути використані для подолання складності прогнозування міських перетворень на сучасно-

му етапі розвитку міст (реконструкції центру) з урахуванням усіх чинників, що впливають на ці перетворення та яка методика застосування емких міждисциплінарних наукових досліджень з урахуванням гуманітарного змісту і їх демократичної суті?

Аналіз досліджень можна поділити на чотири сучасні етапи. Перший етап, який почався в кінці XIX ст., можна назвати стихійно-практичним. На цьому етапі динамічно і стихійно розростаються міста і їх центри. Цей період емпіричного освоєння методів формування міського середовища був теоретично осмислений у [2] та ін.

Другий етап – авангардистський – початок XX ст. охопив майстрів усього світу. Його наслідками були роботи від функціоналістів до футуристів: Ле Корбюзьє, Кензо Танге [4, 5] та ін. Цей період дав концептуальні філософські підходи до осмислення методів формування міського середовища і підійшов до понять сучасного містобудування.

Третій етап – відновний – почався після Другої Світової Війни і дійшов до 90-х років XX ст. Його напрацюваннями були як практичні роботи, так і теоретичні, які охоплювали питання від концепцій органічної архітектури до концепцій «нових міст» [6-7], а також цілий перелік робіт як теоретичних, так і практичних, напрацьованих за період розвинутого соціалізму.

Четвертий етап – період пошуку нової парадигми у архітектурі (Ч.Дженкс), бурхливого і стихійного будівництва в великих містах України, а також період установаження світових принципів сталого розвитку міст [8-9].

Усі ці роботи не відображають цілісний характер з даного питання. Тому стаття носить збірний ретроспективний характер.

Мета дослідження – дати аналіз принципових підходів до методів наукових досліджень з питань розвитку (реконструкції) історичного центру великих та найбільших міст і на його основі виділити універсальні та специфічні, які враховували всі чинники містобудівної системи.

Мета даної роботи: проаналізувати історичний розвиток наукових досліджень з питань реконструкції міста (центру); порівняти різні наукові підходи до методів з питань реконструкції і виділити на сучасному етапі універсальні принципи.

Сучасні дослідження питань реконструкції міст та їх центрів можна почати з періоду бурхливого зростання міст західної Європи та США у зв'язку з розвитком першої промислової революції, починаючи з середини XIX ст. А.В.Бунін на прикладах реконструкції трьох столиць – Відня, Парижа і Лондона та розвитку міст США – розкриває

основні тенденції та чинники того періоду, що вплинули на реконструкцію [2].

По-перше, вулично-дорожня структура не могла задовольнити наростаючий темп руху. Потрібні були нові прокладки вулиць більш широкі та з розширеною пропускною здатністю, які б охоплювали центр міста, з'єднуючись з його окраїною. В Парижі було прокладено 165 км нових вулиць. Основними стали так звані малий і великий діаметри, що пройшли скрізь центр, та їх дуги-радіуси, які охоплювали залізничні вокзали та з'єднувались з діаметрами. Було побудовано лінії метрополітенів, автострад, водопровідні та каналізаційні мережі з очисними спорудами.

По-друге, з ростом сіті-центрів – ділових згустків індустріального світу – в сто і більше разів виросла ціна на землю у центральних частинах міст. Це розшарувало ще більше суспільство, а з ним і загострило його соціальні проблеми. Місто з дво-п'ятиповерхового перетворюється у місто хмарочосів (міста США).

По-третє, з ростом у 6-10 разів населення міст періоду першої індустріальної революції, загострюються проблеми санітарно-гігієнічних умов життя. Потрібні були нові концепції міських поселень, нова ідея зонування міста, його озеленення та інженерний благоустрій. Так у Лондоні створюють проект берегової лінії Темзи від Вестмінстерського мосту до Блекфрайерського. А в Парижі центр набуває так званої системи озеленення: основна композиційна вісь міста – центральний променад від пл. Зірки (нині пл. Шарля де Голля), проспектів Великої Армії і Великої Нації по Єлисейським полям через середньовічний центр до площі Націй пов'язала зеленою стрілою два зелених масиви загородніх лісів – Булонський ліс і Віденський, що набули статусу парків міста. 48 км бульварів було прокладено в Парижі в цей період, а вулиці розширені до 12-24 м.

На прикладі реконструкції Парижу у XIX ст. було здійснено реконструкцію Відня, Берліна, Кельна, Мюнхена та інших середньовічних міст Європи. Основне, що можна підкреслити з цих містобудівних реконструкцій – принцип спадкоємності. В Парижі композиція центральної частини була продовжена масштабною віссю, що з'єднала центр з міськими рекреаціями, не порушуючи тієї планово-просторової структури, що склалася. У Відні Рінгштрассе опоясав середньовічний центр з собором св. Стефана і ансамблі, що композиційно доповнили його, стали так званими «пропілеями» – посередниками між центром і новими забудовами міста. Спадкоємність стала науковим методом при реконструкції міст Західної Європи.

Можна зауважити, всі ці питання та проблеми того часу схожі на ті, що загострилися останнім часом у містах України, зокрема в Харкові.

Цей практичний досвід був осмислений і переоцінений теоретиками-практиками в кінці XIX - початку XX ст. Наукові дослідження того періоду можна розділити за пріоритетними аспектами. Один напрямок – це погляд на формування архітектурного середовища з позицій його сприйняття як естетичного феномену. Цей напрямок розвивав Каміло Зітте. Він розкриває композиційні особливості центральних площ Відня, Дрездена, Риму, Неаполя, Венеції та ін., вказуючи на не оборотний процес сучасності в області художності простору, але не піднімає питання взаємовідносин між старою забудовою і сучасним містом. Ще не були підняті питання збереження історичної забудови. Все місто розглядалося з функціональних позицій. Промислова капіталістична революція початку XIX ст. поклала кінець плануванню як «мистецтву містобудування». Планування стало чисто інженерною та адміністративною дисциплінами. Питання про естетичну цілісність міста з історичним центром, який мав як соціальний, так і естетичний цілісний зміст, було порушено архітекторами періоду першої індустріальної революції. Воно залишилося якоюсь мірою риторичним. І тільки у XX ст. після Другої Світової Війни питання естетичної цілісності міста знову загострилися. Змінилося ставлення до історичної забудови як загальнолюдської цінності. Міста Європи лежали у руїнах. Світ духовності похитнувся. Соціум шукав загальнолюдську ідею консолідації. У 1946 р. було створено ЮНЕСКО, програмою якого стало пошуки механізмів відбудови та збереження пам'яток архітектури і цілих фрагментів старих міст. Відбудовуються цілі міста та їх центральні частини: Дрезден, Варшава, Гданськ та ін. Питання збереження історичного середовища набувають свого загострення.

Другий напрямок у дослідженнях реконструкції міст можна назвати концептуальним, з переосмисленням людських цінностей після Першої Світової Війни. Западні теоретики вважають, що в містобудуванні проявилися зіставлення двох позицій. Одна з них ґрунтувалась на ідеалістичному представленні архітекторів першої половини XX ст. щодо абстрактної «природи людини», і це відобразилося у жорсткій і надто чіткій планувальній та просторовій структурі міст. В основі цієї позиції була покладена ідея про всемогутність архітекторів (архітектуроцентризм). Регулювалося все – зонування міста, планування центру і кожного кварталу, житлові та промислові території, площі, розв'язки, вулиці, висота будинків і відстань між ними. Простори, що не отримали організуючої основи і функціонального призначення, розглядалися

як пустопорожні, прості залишки. Тобто, предметом роботи архітектора була не організація простору для спілкування, не композиційна цілісність середовища, а лише функціонально необхідні відстані між забудованими ділянками. На завершення стало уявлення про «раціональне» місто, в якому немає структурних просторів для спілкування, де міський простір без «духовності», місто без семантичного трактування середи, про місто як «ідеальне» явище, але не для людей, а скоріше для роботів. Як приклади можуть бути представлені концепції раннього Ле Корбюзьє з ідеєю «Променевого міста». Стає не по собі, коли думаєш про те, щоб стало з московським кремлем, якби ідеї Ле Корбюзьє були реалізовані.

До «концептуальних» ідей можна віднести цілу плеяду архітектурних зисків: від «ідеального» міста Томазо Кампанелли – «Місто сонця», міста Морелі, кругле місто Е.Кабе – Ікарію, міста-сади Е.Говарда, схеми розселення по Е.Гльодену до міста на 3 млн. жителів і «Променевого міста» Ле Корбюзьє, «Міста майбутнього» Б.Арчера та ін. Нові позиції розглядали вже нові міські структури через призму «історизму» кінця XIX ст., апелювання до класики, до жорстких симетричних структур. Висловлювання Ле Корбюзьє – «...криві дороги – дороги для ослів...» дає чітку позицію метрів архітектури того часу. Всі ці теорії не враховували так званого «людського фактору» – гуманітаризацію середовища.

Інша позиція – це відновлення насущних необхідних людині просторів суспільних контактів, де «хазяїном» стає людина. Такими центрами стали свого часу торгово-культурний центр на площі Бобур у Парижі і палац культури Жоржа Помпиду, які увійшли в тіло історичного центру. Почався період «вручення» нової забудови в історичне середовище.

Також однією з позицій була відмова від пануючого «технологічного підходу». Ідеалом цієї позиції став повтор живописності середньовічного «людського» міста з його формами контакту та сприйняття міста, що відкидає симетрію, жорсткість, навіть функціональну логіку. Все замикалося на так званих «культурних і історичних цінностях». Один із лідерів цієї позиції був Р.Вентурі.

Саме з цього починаються наукові дослідження з питань сприйняття міста та його елементів з позицій середовищного підходу [3]. Цікаві думки присвячені оточуючому середовищу, які висловив один з теоретиків містобудування К.Александр у 60-х роках XX ст., а також ряд архітекторів науковців і практиків 70-90-х років XX ст. Вони задавалися питанням, яким чином середовище, яке складається з різномасштабних, різнохарактерних і часто протилежних елементів, може ста-

ти цілісним. Бо саме цілісність – найважливіша категорія для життєдіяльності соціуму та сталого розвитку міста. Цілісність – це внутрішня якість кожної системи, яка показує, що всі сили знаходяться у рівновазі, тобто у рівновазі знаходяться усі підсистеми. Це центральне поняття – цілісність – співвідноситься з різними визначеннями архітектурної композиції. Цілісність є критерієм архітектурної композиції і синонімічно звучить і як цілокупність, і як єдине, і як взаємозв'язаність частин, підкорення якійсь домінанті або системі домінант. «Цей критерій в принципі ідентичний філософським і кібернетичним визначенням системи. Все, що позначає архітектура, системно в своїй основі – від фонетичного кореня слова до суті її об'єктів» [9].

Для створення такого середовища, пише К.Александр, потрібно виконати п'ять умов:

- прийняти психологічні потреби суспільства;
- все, що входить до складу середовища – клімат, промисловість, людські почуття, житло, екологію, транспорт та ін. привести до зіставних термінів для їх інтеграції;
- людина повинна мати можливість володіти загальним фондом досвіду і знань;
- всі дії для утворення середовища повинні направлятися на утворення її цілісності;
- середовище повинно утворюватися людьми, які в ньому живуть [3].

Виходячи з цього середовище виступає як феномен не фіксований, а гнучкий, який весь час знаходиться у русі – що добудовується і перебудовується. І оскільки кожен живий організм (у тому числі й людина) і середовище, по суті справи, об'єктивно є одним нерозривним цілим, то кожне перетворення дійсності, природи, засобами архітектури і особливо містобудування повинно дуже серйозно передувати прогностичними розрахунками.

Отже, ці висновки виводять на методи наукових досліджень, які в своїй основі можуть збирати до купи «усі гілки поставленої мети» [10], тобто враховувати і гуманітарний аспект дослідження, враховуючи «людський фактор», і розглядати середовище як філософський і соціальний феномен, і архітектурну композицію як ту, що об'єднує, та ін., тобто виходити на методологію наукових досліджень.

Якщо методологія в широкому сенсі – це вчення про структуру, логічну організацію, засоби і методи діяльності взагалі, то, зазвичай, теорія містобудування, що охоплює всю низку вічно розвиваючої системи, такої як місто-центр повинна стати методологією науки про місто. Зазвичай, під методологією розуміють перш за все методологію

наукового пізнання, яка є сукупністю теоретичних положень про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності.

Якщо прийняти за принципи – збереження історичного контексту міста на демократичних засадах і гуманістичних ідеалах, а для великих та найбільших міст це перш за все його центр, то, по-перше, дослідження ґрунтуються на середовищному підході з урахуванням «людського фактору» [9]. По-друге, наукові дослідження розглядають місто і міські структури з позицій семантики – історичних та сучасних смислів. По-третє, містобудування ґрунтується на «дзеркальному» характері творчості і «споживання». Тобто в архітектурному творчому процесі прогнозується сприйняття майбутнього «споживача» кінцевого продукту творчого процесу – архітектурного середовища історичного центру [10].

Основною функцією наукової методології є внутрішня організація і регулювання процесу пізнання і практичного перетворення об'єктивної реальності. Так, ідея моніторингу історичного середовища міста була заявлена у 70-х роках ХХ ст. Вона включає методи спостереження, дослідження та прогнозування середовища, що змінюється. На цих засадах методологія містобудівної науки встановлює і характеризує логічні зв'язки: між предметом (містом, міським центром, районом, кварталом, центрами соціальної активності та ін.), метою (формування високоякісної середовища для життєдіяльності у контексті історичної забудови), завданнями, методами і методиками наукового дослідження, визначає постановку проблем, послідовність їх вирішення і теоретичну спрямованість пояснення результатів. При цьому рівень аналізу й узагальнення залежить від природи явища. Сучасна загальнонаукова методологія представлена такими теоретичними концепціями, як системний підхід, загальна теорія систем, системний аналіз та іншими видами системних методів.

Динамічний розвиток містобудування (динаміка забудови історичних центрів) дає можливість враховувати сучасні перетворення на предметній основі і коректувати наукові дослідження згідно з цими процесами. Тому наукові дослідження набувають статусу швидкого реагування, тісного зв'язку з процесами перетворення. У зв'язку з цим цінними є наукові дослідження на кафедрі архітектурного і ландшафтного проектування Харківської національної академії міського господарства. Вони носять структурний характер, є розгорнутими у часі і охоплюють усі рівні наукової роботи – від студентських наукових досліджень, які спираються на аналіз історичного середовища м.Харкова та інших міст України і реалізуються в архітектурних проектах, магістерських роботах, які розробляються за пріоритетними містобудівними

темами і мають теоретико-практичне підґрунтя до науково-дослідної роботи аспірантів і науковців кафедри (рис.1, 2).

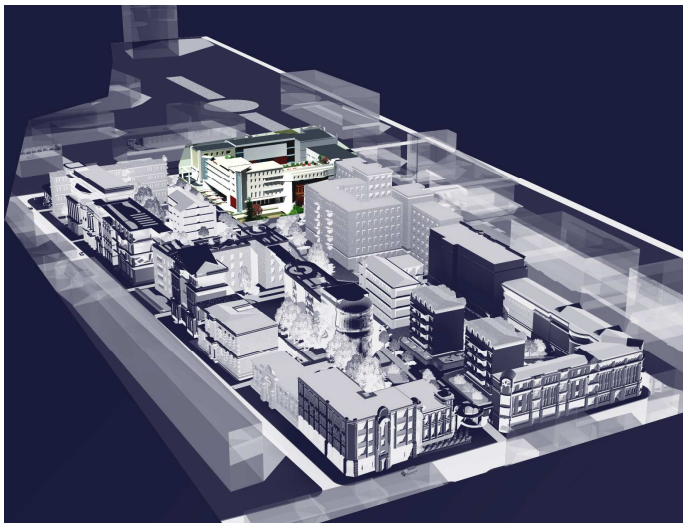

Рис.1 – Проект реконструкції кварталу центру м.Харкова по вул.Пушкінській

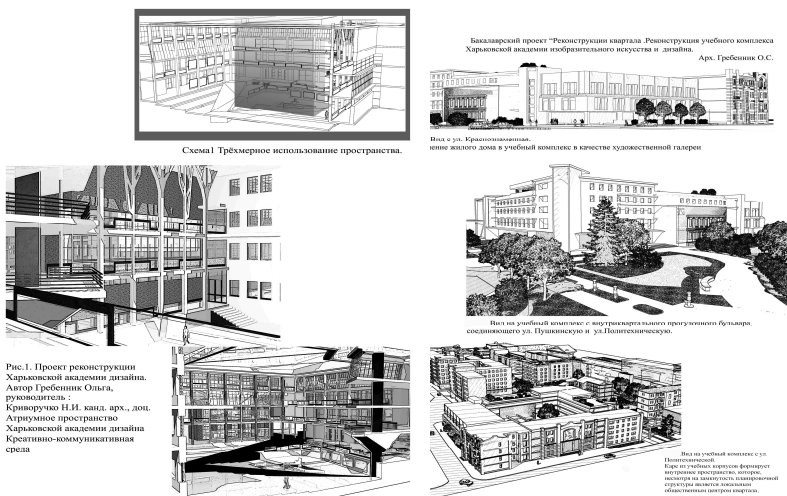

Рис.2 – Проект реконструкції кварталу центру м.Харкова по вул.Пушкінській. Внутрішні і зовнішні зв'язки

Так, у магістерській роботі «Концепції формування просторів соціальних контактів в центрах художнього навчання (магістрант Гребеннік О.С., кер. канд. арх. Криворучко Н.І.) після містобудівного аналізу і моніторингу дається проект реконструкції кварталу центру міста (рис.1), де враховані принципи спадкоємності, цілісності на засадах гуманітаризації та демократизації середовища.

Весь проект у невеликій статті неможливо представити, але зв'язок «внутрішнього» - «зовнішнього», тобто зв'язок «квартал» - «місто», «комплекс» - «квартал» є одним із методичних підходів до проектування міського середовища на основі спадкоємності.

Системний підхід у містобудуванні дозволяє навіть у найбільш складних і несприятливих умовах добиватися бажаних результатів. Головне тут полягає в постановці цілей і завдань, виборі пріоритетів.

Таким чином, порівняно різні наукові підходи до методів з питань реконструкції міського середовища. Метод системного аналізу, який передбачає аналіз підсистем як по горизонталі, так і по вертикалі включає універсальні принципи – цілісність композиції, що враховує і «людський фактор», і семантику середовища, і розглядає середовище як феномен, кореспондується з «дзеркальністю» творчості і споживання архітектурного середовища на основі гуманізму і демократизму.

У подальших етапах дослідження необхідно з'ясувати закономірності сприйняття і естетичну організацію архітектурного формування через образ і структуру архітектурного простору, виявити універсальні і специфічні механізми формування при реалізації принципу цілісності композиції, а також принципу спадкоємності при формуванні міського середовища.

1.Криворучко Н.І. Феномен історичного центру міста (системний підхід та врахування фактору людини: проблемний аспект) // Коммунальное хозяйство городов. Вып.36. – К.: Техніка, 2002. – С.149-151.

2.Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Т.2. Градостроительство XX века в странах капиталистического мира. – М.: Стройиздат, 1979. – 497 с.

3.Бархин М.Г. Город. Структура. Композиция. – М.: Наука, 1986. – 262 с.

4.Ле Корбюзье. Модульор. – М.: Стройиздат, 1976. – 239 с.

5.Танге К. Архитектура Японии: Пер. с англ. / Под ред. А.Иконникова. – М.: Прогресс, 1975. – 240 с.

6.Аалто А. Архитектура и гуманизм. – М., 1978. – 215 с.

7.Пьер Мерлен. Новые города: Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1975. – 255 с.

8.Линч К. Образ города. – М.: Стройиздат, 1982. – 327 с.

9.Антонов В.Л. Градостроительное развитие крупнейших городов. – Киев - Харьков - Симферополь, 2005. – 644 с.

10.Криворучко Н.И. Специфика архитектурного творческого процесса. – К.: НИИТИАГ, 2000. – 84 с.

Отримано 03.11.2009

УДК 725.82

О.М.ДУДКА

Харківська національна академія міського господарства

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО В АРХІТЕКТУРІ ХАРКІВСЬКИХ ТЕАТРІВ

В статті виявлено особливості створення й розвитку театрів в Харкові, проаналізовано їх архітектурно-планувальні рішення та типологічні ознаки, а також фактори, що мали вплив на формування новаторської театральної архітектури.

В статье выявлены исторические особенности возникновения и развития театров в Харькове, проанализированы их архитектурно-планировочные решения и типологические признаки, а также факторы, повлиявшие на формирование новаторской театральной архитектуры.

In the article the historical peculiarities of the beginning and development of the theaters of Kharkov are elicited and their architectural and planning solutions typological characteristics as well as factors whidi influenced on formation of innovative theatrical architecture are analyzed.

Ключові слова: театральні будівлі, ранговий театр, загальнодоступний театр, творчі конкурси, формоутворення, концептуальні ідеї.

В умовах сучасного крупного міста театральні будівлі залишаються одними з найбільш крупномасштабних архітектурних об'єктів, навколо яких формуються основні ансамблі та комплекси міст. У зв'язку з цим проблема архітектурно-художнього образу театру залишається одним з основних завдань сучасної архітектури. Архітектурна композиція театральних будівель складалася на протязі кількох тисячоліть і, змінюючись залежно від соціально-економічних умов, характеру театального дійства, а також концептуальних та художніх уявлень суспільства на кожному етапі розвитку. Тому актуальним є дослідження архітектури театральних будівель на кожному етапі їх розвитку.

До найбільш крупних досліджень за проблематикою театральної архітектури відносяться роботи Г.Б.Бархіна [1], С.О.Хан-Магомедова [12], А.Г.Мордвинова [11] та ін. Окремі питання даної проблематики висвітлені в роботах В.В.Кирилова, Т.Г.Маклакової, В.О.Кодіна [9, 13, 14]. З цих робіт стає наявним, що розвиток Харківської театральної архітектури мав значний вплив на формоутворення театральних будівель не тільки нашої країни, а й за кордоном. При цьому детального ретроспективного аналізу розвитку харківської театральної школи в галузі театального будівництва наразі не проведено.

В даній статті за мету поставлено здійснення ретроспективного аналізу, генезису архітектури харківських театрів та їх вплив на формоутворення сучасних театрів.